

*Dr Gazmend Shpuza - Tiranë,
Akademia e Shkencave e Shqipërisë*

PËRFYTYRIMI GJEOGRAFIK I SAMI FRASHËRIT PËR IRANIN E KOHËS SË TIJ

Kontribut për gjeografinë historike

Shemsedin Sami Frashëri u ka kushtuar një vend të rëndësishëm botës perso-iraniane, kulturës dhe qytetërimit të këtij vendi në veprën e tij madhore “Kamusu-l-A’lam”. Ka qenë vetë madhështia e këtij universi ai që e ka detyruar autorin e kësaj vepre enciklopedike që të ndalet me mijëra herë dhe të pasqyrojë përmes zërash të shumtë vende, njerëz, dukuri dhe përmendore të qytetërimit perso-iranian. Këtë e dëshmojnë edhe zërat përmbledhës e përgjithësues kushtuar këtij vendi dhe populli me kulturë të lashtë.

Vlen të theksohet që në krye të këtij përshkrimi që përfytyrimi gjeografiko-historik që na jep Samiu për Iranin është një përshkrim shkencor, i mbështetur në arritjet më të fundit të dijes në këto fusha, aso kohe. Mjaft përshkrime të tij i qëndrojnë kritikës shkencore dhe sot e kësaj dite.

Me emrin Persi (Iran) në kohë të lashta, shkruan Samiu, mbulohej një hapsirë e gjerë, e cila shtrihej midis lumenjëve Dixhle dhe Senduxhejhun, midis detrave Azer (Kaspik), Gjirit të Basrës dhe Detit të Amanit. Në të, në lashtësi, përfshiheshin Iraku Perëndimor, Afganistani dhe Beluxhistani. Ndërsa në kohën e Samiut, sipas përshkrimit të tij, ky vend përbëhej nga pjesët që përfshijnë vendet e Axhemit Irakian, të Farsit, të Germanit, të Horosanit, të Mazanderanit, të Gilanit dhe të Azerbajxhanit. Përgjithësisht, në popull, vëren autori, njihet me emrin Axhemistan. Në vijim, ai thekson se Irani është një nga shtetet e pavarur më të mdhenj të Azisë dhe të vendeve islame.¹

Mjaft i hollësishëm jepet nga Samiu dhe pozicioni, kufinjat dhe sipërfaqja e Iranit.

Shteti i Iranit, sipas tij, ndodhet në anën perëndimore të Azisë së Mesme dhe kufizohet me Azinë Perëndimore. Duke u rrethuar nga malet e larta të Madarit, mesi i tij përfaqëson një pellg të brendshëm, që ngrihet, pa rrugëdalje. Ndërsa në Veri dhe në Jug kufizohet nga detet. Kufizohet në Veri me

¹ Iran (Persia) , *Kamusu-l – A’lâm*, 2. Cild, Ist. 1899, s. 1129 - 1130.

Kaukazin dhe Horezmin, që sot, domethënë në kohën e Samiut, ndodhen në duart e Rusisë si dhe me brigjet jugore të Detit Kaspik që ndodhet midis këtyre dy vijave kufitare. Nga Lindja kufizohet me Afganistanin dhe Beluxhistanin; nga Jugu me Detin e Amanit dhe Gjirin e Basrës. Ndërsa nga Perëndimi kufizohet me Shtetin Osman, domethënë me Irakun Perëndimor dhe Kurdistanin. Shtrihet midis 25° e 30' gjerësi veriore dhe 44° dhe 64° e 30' gjatësi lindore. Cepi më verior dhe më perëndimor është në shpatin jug - lindor të malit Agri që i përket Iranit, i cili ndodhet në pikën e bashkimit të kufirit rus me atë osman në rrethinat e Bajazidit. Ndërsa cepi më jugor ndodhet në skaj të Beluxhistanit, në brigjet e Detit të Amanit. Gjatësia më e madhe midis këtyre dy cepave shkon nga veri - perëndimi në jug - lindje dhe është afërsisht 2250 kilometra. Ndërsa gjerësia më e madhe, e cila arrin në 1300 kilometra, shtrihet nga Veriu në Jug, domethënë nga kufiri i Horezmit deri te brigjet e Detit të Amanit dhe të Gjirit të Basras. Vendi më i ngushtë shtrihet midis Detit Kaspik dhe Gjirit të Basras dhe arrin vetëm deri në 730 kilometra. Ndërsa sipërfaqja është 1 648 190 kilometra katrorë.

Edhe përsa i takon formave të relievit të Iranit po ia lëmë përsëri fjalën Samiut.

Siç u tha më sipër, anët e Iranit dhe, sidomos, pjesët veriore, perëndimore dhe jugore, janë të rrethuara me male, mesi dhe vendet në afërsi të kufirit lindor formojnë një gropë pa rrugëdalje, pa të dala. Malet më të larta të Iranit, janë vargmalet Elbruz, që shtrihen në pjesën veriore. Ata, pasi arrijnë në Istirdaba, duke u shtrirë drejt Veriut, gjatë brigjeve të Detit Kaspik, bashkohen me rajonin malor të Kaukazit. Pjesa veriore e tyre në zonën e Horosanit, duke u ndarë në disa degëzime, pasi arrin në Afganistan me emrat Guhuristan dhe Guhbilur, përbën një nga pesë rremat (Hinduguh), pjesë e vargmaleve të Himalajave, që janë territori më i lartë i rruzullit tokësor. Maja më e lartë e vargmaleve Elbruz është një vend mineral (Demavend) që ndodhet në lartësinë 4600 metra. Ajo është njëkohësisht maja më e lartë e të gjithë Iranit. Në zgjatimin e Elbruzit, domethënë në vendin ku ky bashkohet me Kaukazin dhe takohet edhe me një vargamal tjetër, formohen malet Sevalan dhe Sehand në Azerbajxhan. Më tej, duke u zgjatur drejt juglindjes këto bashkohen me disa degë në vijat e Luristanit, të Axhemit të Irakut, të Hozistanit, të Farsit, të Germanit; dhe arrin deri në Tamkeran dhe në Beluxhistan.

Me që ky vargmal i madh nuk ka një emër të përgjithshëm, në çdo vend, shënon Samiu, thirret me një emër të veçantë. Krahës me ngrohjen e klimës që vjen nga ulja e lartësisë së vargmaleve të Elbruzit, ka dhe maja të mbuluara me borën e përjetshme. Lartësinë më të madhe e ka në German (Guhihëzër), e cila arrin në 4572 metra. Lartësinë e dytë e ka në malin Zina që ndodhet në vargun e maleve të Farsit, 3656 metra; ndërsa maja e tretë është në malin Elvend, që ndodhet mbi Hemdan dhe është 3350 metra. Përveç këtyre dy vargmaleve ndodhen dhe kurorat e maleve të Guhistanit që shtrihen në Jug të Horosanit, të cilat janë të lidhura me malet e Afganistanit.

Megjithëse disa male të Iranit janë me shkëmbinj dhe të thatë, disa janë të mbuluar me pyje dhe me kullota; dhe midis tyre përfshihen dhe luginat e fusha të lulëzuara dhe pjellore. Klima, veçanërisht, në shpatet veriore të malit të Elbruzit dhe në shkallë të dytë në Fars dhe në Azerbajxhan është e famshme për ajrin e pastër dhe prodhime të shumta.

Midis Axhemit të Irakut dhe Horosanit ndodhën një shkretëtirë e gjerë e përbërë nga një tokë dhe rërë e kripur me emrin Desht-i Kebir (Shkretëtira e Madhe). Edhe në juglindje të saj, midis Germanit dhe Guhistanit ka një shkretëtirë të dytë me emrin (Desht-i Lut).²

Në përshkrimin gjeografik të Iranit Samiu hyn dhe në arsyetime me interes lidhur me dukuri dhe fenomene gjeografike vendase. Kështu, duke bërë fjalë për lumejtë dhe liqejtë e këtij vendi, ai shpjegon dhe arsyet bindëse se përse në këtë territor nuk ka lumej të mëdhenj.

Me që malet e Iranit ndodhen në pjesët anësore, ujrat që rrjedhin nga shpatet e tyre të brendshme, thahen nga shkretëtirat dhe zhduken. Ndërsa ujrat që rrjedhin nga shpatet e tyre të jashtme, me që nuk kanë hapsirë, nuk arrijnë të zgjerohen. Për këtë arsye Irani, konkludon me të drejtë autori, nuk ka lumej të mëdhenj.

Vendi i Iranit është i ndarë në tre vija ujëndarëse, pra, dhe në tre pellgje ujëmbledhëse. Njëri prej këtyre është Deti Kaspik, i dyti është pellgu i Gjirit të Basrës dhe i Detit të Amanit, ndërsa i treti është pellgu pa dalje i shkretitirave të brendshme.

Ujrat që derdhen në Detin Kaspik përfaqësohen nga tre lumenj. I pari prej tyre, Arasërmak, duke ardhur nga tokat e Perandorisë Osmane, kalon nëpër Rusi, dhe përsëri kapërcen kufirin midis Rusisë dhe Iranit, duke hyrë rishtazi në tokat e Rusisë, derdhet më së fundi në brigjet perëndimore të Detit të sipërpërmendur. Lumi i dytë Sefidrud, nga burimet e tij në Azerbajxhan rrjedh me shumë zik zake në drejtim të Veri - Lindjes, pastaj në drejtim të Jug - Lindjes dhe së fundi përsëri në drejtim të Veri - Lindjes, dhe pasi kalon përmes një gryke të maleve Elbruz, derdhet në detin Kaspik, në brigjet jugore të tij, midis Resht -it dhe Lahxhanit. Lumi Etrek (Terek), i treti midis lumejve që derdhen në detin Kaspik, buron nga malet e Horosanit. Pasi shkëputet në një distancë të madhe nga kufijtë e Rusisë, derdhet në Detin Kaspik në brigjet e tij lindorë.

Më të mëdhenjtë nga lumenjtë që derdhen në Gjirin e Basras, janë lumenjtë Gerh dhe Kârun, të cilët i përkasin pellgut të lumit Shat-el-Arab, i cili është lumi më i madh që derdhet në Gjirin e Basrës. Që të dy këta lumenj, duke zbritur nga malet e Luristanit, ndahen në vijën e Hozistanit dhe, pasi hyjnë në vendet osmane, derdhen në lumin Shat al Arab, i pari në Krane dhe i dyti në periferi të Muhamere, në anët e larta të Basrës.

² Po aty.

Nga malet e Farsit në Gjirin e sipërpërmendur derdhen shumë lumenj, dhe në krye të tyre, duke filluar nga perëndimi janë lumenjtë Sitargjan, Dejurud, Peristar dhe Abhur. Nga këto dy lumenjtë e fundit, i pari zbret nga malet që ndodhen përmbi Shiraz, dhe i dyti i bashakngjitet Gjize-së që ndodhet përballë ishullit të Gjish-it.

Lumenjtë që zbresin nga Germani dhe Mekerani dhe që derdhen në Detin e Amanit, janë të parëndësishëm. Shumica e tyre gjatë verës thahen dhe shndërrohen në përrenj. Midis lumenjëve që rrjedhin nga shpatet e brendshme të maleve të Iranit dhe që zhduken në gropën qëndrore të tij, ka dhe disa lumenj të mëdhenj dhe të rëndësishëm. Më kryesorët janë: Absarrud (revd), i cili rrjedh në anën jugperëndimore të Teheranit dhe përbëhet nga tri degë që vijnë nga Hemdani, Sulltanabadi dhe Huansari. Këto, pasi bashkohen me Abhur-in, humbasin në Desht-i Kebir (Shkretëtirën e Madhe). Lumi Guhistan, duke zbritur nga Gjuhistani, pasi bashkohet me ujrat që vijnë nga Germani, humbet në Shkretëtirën e Lutit. Ndërsa lumi Herirud, pasi kalon kufirin e Iranit, duke ardhur nga Herati, zbret nga malet e Horosanit dhe kalon Sherurud-in nga ana e Nishapurit, duke humbur, i tharë në Desht-i Kebir (Shkretëtirën e Madhe).

Në Iran me që shumica e ujrave janë të kripur, gjenden disa liqene të tillë. Më të mëdhenjtë midis tyre janë Ermih, që zgjatet midis Azerbajxhanit dhe Kurdistanit. Ndërsa, i dyti, i quajtur Hamun, apo, siç njihet ndryshe me emrin Zere, shtrihet në kufi me Afganistanin. Edhe midis maleve të Farsit dhe të Germanit ndodhen disa liqene. Midis tyre janë liqeni i Tibrizit afër Shirazit, dhe liqeni Bahtegjanit që ndodhet në German.³

Shemsedin Sami Frashëri pasi vijon të përshkruajë hollësisht pamje të tilla të gjeografisë së Iranit si klima dhe ajri, një vend të veçantë i kushton dhe gjeografisë ekonomike të këtij vendi, duke bërë fjalë hollësisht për prodhimet bujqësore dhe blegtorale si dhe veprimtarinë ekeonomike të tij apo për burimet pasurimit, siç i quan ai.

Më tej ai ndalet dhe bën fjalë për demografinë e Iranit në fundin e shekullit të kaluar dhe në fillim të këtij shekulli, duke u ndalur në aspekte të tilla si popullsia, racat, gjuha dhe besimi.

Autori ynë vëren, që në Iran, deri në kohën e tij, nuk është bërë asnjë përpjekje për të bërë regjistrimin e banorëve të tij dhe, për rrjedhim, nuk ka të dhëna të sakta për popullsinë e këtij vendi. Në këto rrethana, nga ana e gjeografëve janë bërë të njohura shifra të ndryshme midis 5 dhe 16 milionësh. Më e përafërta, midis tyre, sipas Samiut, duhet të jetë shifra prej 9 milionësh. Deri në 7 milion prej tyre janë iranianë të mirëfilltë, domethënë i përkasin racës (familjes) farse; ndërsa 2 milion janë turq, arab, kurd, armen dhe izraelit. Pas racës farse më të shumtë në numër janë turqit. Këta përbëhen nga fiset turkmene, të cilat janë të vendosura në pjesën veriperëndimore

³ Po aty, 1131.

të Iranit, domethënë ndodhen në anët e Azerbajxhanit dhe të Taberistanit dhe arrijnë afërsisht në 800000 vetë. Për shkak të cilësive të tyre, me që ishin trima dhe guximtarë, shteti dhe Sulltanati iranian, që në kohët e periudhës së Mesjetës, janë ndodhur në duart e tyre. Ashtu sikurse dinastia e Nadir Shahut i përkiste fiseve turkmene të Afsharit edhe dinastia e sundimtarëve të kohës së Samiut i takonte fisit Kaçar, po nga fiset turkmene. Shumica e tyre dhe sot janë shtegtarë që jetojnë në çadra. Megjithëse jetojnë në formën e fiseve, në Azerbajxhan janë të përzjerë me popullsinë vendase, pasi janë vendosur aty. Gjuha e këtij vendi është turqishtja.⁴

Pas turqve, midis popullsive të Iranit më e përqëndruar është raca kurde. Arrijnë afërsisht në gjysëm milioni dhe janë të vendosur në anët jugore të Azerbajxhanit, për rreth liqenit Ermih dhe në Ardllandasa.

Armenët kryesisht janë në rrethinat e Tebrizit dhe në qytetet e mëdha, po ashtu dhe izraelitë janë po në këtë gjendje të shpërndarë.

Megjithëse në periudhën e përhapjes së Islamit dhe më pas, në kohën kur Irani ishte në dorën e hilafetit Emevij dhe Abbasij në këtë vend erdhën dhe u vendosën shumë arabë, këta, duke u përzjerë me iranianët, me kalimin e kohës, humbën dhe gjuhën e tyre. Në gjendjen e sotshme vetëm për rreth Gjirit të Basrës janë disa mijëra vetë, të cilët e flasin gjuhën arabe.

Me shumë interres janë mendimet që jep Samiu për pozitën e iranianeve nën sundimin osman. Sipërania kulturore dhe niveli i qytetërimit pers u lejoj atyre të ruanin dhe të zhvillonin gjuhën amtare, letërsinë dhe kulturën e tyre kombëtare.

Megjithëse me forcë dhe me luftë turqit arritën ta mundin popullsinë farse të Iranit, shkruan Samiu, iranianët, që i përkisnin racës fars ishin të përparuar në shkollim, në zejтари, në tregti, në shkencë, në letërsi dhe në qytetërim. Edhe pse shteti ishte në duart e bijve të turqve, gjuha zyrtare dhe letrare ishte dhe mbeti farisishtja.

Vënia në pah dhe theksimi i këtyre konstatimeve nga ana e Samiut diktoheshin nga pozita e rëndë e popullit shqiptar nën sundimin osman. Ato nuk ishin thjesht një pasqyrim i realitetit iranian. Ata buronin dhe nga aspiratat e tij të fuqishme për lulëzimin dhe konsolidimin e kombit të tij, për të ardhmen e popullit të vet, për lulëzimin dhe zyrtarizimin e gjuhës amtare.

Faresishtja që flitet në Iran, vijon Samiu në kumtimet e veta të pasura, është disa llojesh, në çdo vend ka një dialekt apo të folme të veçantë. Sidomos në Gejlan dhe në disa pjesë të zonave veriore, përdoren disa gjuhë të pakuptueshme midis popullsive. Megjithatë midis njerëzve të arsimuar dhe të fisëm gjuha që lexohet dhe shkruhet kudo është gjuha, siç e thekson Samiu, e bukur farisishte.

Në Iranin e kohës së Samiut, sipas informacioneve që ai kishte siguruar, kishte deri në 300 000 të krishterë, afro 10 000 izraelitë si dhe deri në

⁴ Po aty, 1132.

8000 geber, domethënë zerdeshti. Pjesa tjetër e popullsisë janë tërësisht muslimanë. Sekti i tyre është shiit, vetëm një pjesë e kurdëve dhe e arabëve janë suni.

Në fundin e shekullit të kaluar Irani ndahej nga ana administrative në 11 provinca (ejalette), dhe secila prej tyre ndahej, në disa prefektura (kaza). Qendrat e ejaletteve ishin: Teheran (Akhemi Irakian), Amel (Taberistan), Sarë (Mazanderan), Desht (Gejlan), Tebriz (Azerbajxhan), Germanshah (Kurdistan), Shoster (Hozistan), Shiraz (Fars), German (German), Shehristan (Gjuhistan), Meshhed (Horasan).

Kjo ndarje administrative përputhej, sipas Samiut, me ndarjen gjeografike dhe natyrore të Iranit. Ndërsa qendra e natyrshme e Axhemit Irakian është qyteti Isfahan. Teherani, duke qenë me kohë kryeqytet i Iranit, dhe duke u zgjedhur kryeqytet edhe nga dinastia e atëhershme në pushtet, qendra e tij kaloi nën administrimin e Axhemit Irakian, dhe rajoni i Rejt, shënon Samiu, nuk u caktua si provincë (ejalet) e veçantë.

Irani ka shumë qytete dhe qyteza të mëdha, të favorizuara si nga ana e pozicionit gjeografik ashtu dhe nga pikëpamja tregtare. Megjithëse shumica e tyre, vëren Sami Frashëri, janë në rënie dhe në shkatërrim, mjaft prej tyre janë të populluar dendur. Më tej në Enciklopedinë e Samiut shënohen qytetet më të mëdhenj së bashku me numrin e popullsisë:

Teherani (210 000), Tebriz (170 000), Isfahani (90 000), Meshhed (70 000), German (48 000), Desht (41 000), Kazvin (40 000), Jezid (40 000), Hemdan (35 000), Germanshah (32 000), Shiraz (32 000), Dizkull (30 000), Kâshan (30 000), Shuster (27 000), Bender Bushir (27 000), Jezd - i Xherd (20 000), Kom (Kum, Kavm) (20 000), Naster Abad (15000).

Samiu në vijim të përshkrimit të tij nuk mungon të shënojë qytetet e lashta të Iranit. Qyteti i Tusit, i cili në kohë të lashta ka qenë shumë i njohur dhe kryeqytet, ndodhej në rrethinat e Dizfullit. Pranë qytetit të Shirazit gjendeshin ende rrënojat e qytetit të lulëzuar të Istehr-it në kohët e para të Islamit. Po ashtu, disa qytete të cilët në periudhën islame kishin qenë të lulëzuar dhe shumë të njohur, si Nishapuri, Bestam, Maraga me rënien e tyre u shndërruan në qyteza të vogla, ndërsa qyteti i Tusit në Horosan, u shkatërrua krejtësisht.⁵

Jo rastësisht, Samiu ndalet me mjaft hollësi te forma e regjimit, dhe te mënyra e qeverisjes së Iranit të kohës së tij, për të vijuar më tej me sistemin financiar dhe organizimin e forcave ushtarake. Në këtë çështje qoftë dhe në mënyrë të tërthortë hiqen paralele midis Iranit dhe Perandorisë Osmane, në të cilën bënte pjesë dhe atdheu i Samiut, Shqipëria.

Shteti i Iranit është në dorën e një sundimtari të pavarur, të emërtuar me titullin "shah", sulltanati (mbretërimi) megjithëse kalon nga i ati tek i

⁵ Po aty, 1133.

biri, nënkuptohet, më i madhi, shahu mund t'ia lejë trashëgimin djalit që dëshiron.

Vendi drejtohet nga një këshill ministror. Shumica e drejtuesëve të ejaleteve (guvernatorët) caktohen nga persona që i përkasin familjes së shahut ose nga radhët e ministrave të liruar nga detyra e tyre e parë. Në çështjet e drejtësisë, megjithëse baza e ligjeve është Sheriati, shumica e veprimeve gjyqësore kryhen, thekson Samiu, mbi bazën e të drejtës zakonore vendase. Dijetarët e zotë në interpretimin e ajeteve të Kur'anit dhe të haditheve të Profetit kanë një forcë dhe ndikim të madh.

Të ardhurat dhe shpenzimet vjetore të Iranit janë, të përllogaritura në lira osmane, së paku, rreth 2 milion. Me që taksat janë të pakta dhe mënyra e administrimit të tyre është tepër e thjeshtë, të ardhurat janë të ulta. Por dhe shpenzimet, nënvizon Sami Frashëri, janë në përputhje me ta. Përveç që nuk ka borxhe, me që ka një ndryshim deri në 3 apo 4 milion frangash midis shpenzimeve dhe të ardhurave, në thesarin shtetëror ka dhe të holla disponibël. Këtu Samiu bën fjalë për një realitet që kontraston fuqimisht me gjendjen financiare të Perandorisë Osmane të mbytur në borxhe te bankierët anglezë dhe francezë.

Pra, përshkrimi i bilancit pozitiv të buxhetit të shtetit iranian përfaqëson një kundërvënje të hapur ndaj gjenjdes së mjeruar të financave në Perandorinë Osmane.

Ushtria e rregullt e Iranit aso kohe përbëhej nga 78 batalione, domethënë 54700 këmbësorë, 2 regjimente me 1000 kalorës, 20 bateri artilerie me 5000 artilierë, të cilët që të gjithë bashkë bëjnë 60700 vetë. Përveç tyre, janë dhe 97 kompani me 24250 kalorës, dhe 24 batalione me 16800 këmbësorë, ushtarë jo të rregulltë (rezervistë), të cilët, në regjistrat zyrtarë, të gjithë së bashku bëjnë 101750 ushtarë. Ushtarët më të vlefshëm janë kalorësit. Edhe ushtarët jo të rregullt që nxirren nga malet e Horosanit, të Mazanderanit dhe të Farsit, vijon në shënimet e tij Sami Frashëri, janë trima. Armët e tyre janë të tipeve të vjetra. Flotë nuk ka.

Është për t'u vënë në pah që S. Frashëri përshkrimin e zhvillimit ekonomik - shoqëror të Iranit e fillon me parashitë të rreth arsimit dhe kulturës. Ai ndalet dhe flet, duhet thënë, me kompetencë për historinë e gjuhës farsi, për nivelet në të cilat arriti letërsia e konkretisht poezia persiane. Irani që prej kohësh të lashta ka, thekson autori i "Kamusiu-I- A'lamit", një letërsi të vetën të veçantë. Libri Avesta është shkruar në gjuhën Zend. Pas Islamizimit u pranuan shkronjat e arabishtes.

Gjuha farsi filloi të shkruhej në fillimet e Islamizimit. Me që ishte krijuar mbi bazën e letërsisë dhe të qytetërimit të lashtë iranian, me daljen dhe me veprat e poetëve të mëdhenj si Firdusi, Rudaki, Enveri, Nizami dhe Saadi, erdhi në shkallën e gjuhëve, thekson Samiu, më të përsosura poetike.

Më të mdhenjtë shkencëtarë islamë në kohën më të shkëlqyer të qytetërimit islam dolën, thekson S. Frashëri, në Iran. Qytetet Tus, Nishapur, Kaz-

vin, Isfahan, Shiráz, Maraga, dhe të tjerë qenë shndërruar në qendra shkencore. Pas kësaj dhe për pesë - gjashtë qind vjet megjithë rënien, që u vërejt, e cila nuk mund të mohohet, në Iran zhvillimi i shkencës dhe i arsimit nuk u ndërpreu, edhe sot e kësaj dite ka plot dijetarë. Porse me që të rejtat e shkencës dhe zbulimet e fundit nuk janë përkthyer dhe plotësuar në gjuhën farsije, nuk kemi përparimet e pritura në fushën shkencore. Përkundrejt kësaj, Shteti Iranian kohët e fundit kishte hapur në Teheran një universitet, dhe kohë pas kohe kishte filluar të dërgonte studentë për studime në Europë. Kurse nëpër shkolla kishte filluar mësimi i veçantë i shkencave në gjuhën arabe dhe i letërsisë iraniane.⁶

Përsa i takon shkallës së zhvillimit ekonomik të vendit Samiu thekson prapambetjen e Iranit. Ai, me të drejtë, konstaton mungesën e industrisë së re dhe fabrikave. Megjithëse shumë zeytari të vjetra kishin rënë, vijonin të ushtroheshin mjaft zeje tradicionale. Më e para dhe më e rëndësishmja prej tyre mbetej zeja e prodhimeve prej mëndafshi. Halitë, qylymat, sexhadet dhe shallat e Iranit janë të mirënjohur. Si në endjen ashtu dhe në ngjyrosjen e tyre iranienët tregonin një zotësi të veçantë, për këtë arsye këto prodhime pëlqeheshin dhe vlerësoheshin lart nga europianët dhe vijonin të eksportoheshin me shumicë.

Edhe prodhimet iraniane të lëkurëve, të armëve, të vazove dhe të tjera si këto ishin të mirënjohur. Siç prodhoheshin cohra të pambukta në Isfahan, qarqe cilësorë të armëve në Horosan, kishte dhe punishte të posaçme për prodhimin e cohrave të mëndafshita dhe të sheqerit në Jezid.

Iranienët, thekson S. Frashëri, kanë një prirje dhe aftësi të jashtëzakonshme për tregti. Ata, sipas tij, zotëronin monopolin e shkëmbimeve tregtare të vendit, si në eksport ashtu dhe në import. Ashtu sikurse i transportojnë dhe i shesin me një herë në të katër anët e botës prodhimet e Iranit, edhe mallrat e huaja tregtare i transportojnë dhe i sjellin vetë në Iran. Porse, përkundrejt pozitës së favorshme të Iranit midis Indisë dhe Kinës, nga njera anë, dhe Azisë Perëndimore dhe Europës, nga ana tjetër, autori i Kamusit vë në pah, se prapambetja e rrugëve dhe e vendkalimeve, mungesa e sigurisë në Iran, bëheshin pengesë për një zhvillim të tregtisë në përpjestim me aftësitë e popullsisë në këtë fushë dhe në raport me mundësitë që ofronte pozicioni gjeografik.

Mbi bazën e këtij konceptimi të kushteve natyrore gjeografike Sami Frashëri jep në veprat e tij dhe mbarë zhvillimin historik e kulturor të Iranit në shekuj duke u ndalur në veçanti në autoritet shkencore e sidomos letrare iraniane në shekuj.

⁶ Po aty, 1334.

Dr. Gazmend Shpuza

Geographical imagination of Sami Frasheri of Iraq of his time

Summary

In his six volume encyclopaedia "Kamus al – a lam", Sami Frasheri provides us with very important information for many different countries of the world. Here we will present the data that Sami Frasheri provides for Iran. In this encyclopaedia article, he gives a comprehensive description of Iran considering the historical and geographical aspect as well as the economic, cultural and strategic one. He also describes the configuration and Iran's role during history.

